

Соціальні комунікації

УДК 070:001.8 (477) „19”

Трачук Тетяна Анатоліївна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри соціальних комунікацій

Навчально-науковий інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Трачук Татьяна Анатольевна

кандидат филологических наук,

доцент кафедры социальных коммуникаций

Учебно-научного института журналистики

Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

Trachuk Tetiana

PhD, Associate Professor of the

Department of Social Communications

Educational and Scientific Institute of Journalism of

Taras Shevchenko National University of Kyiv

**ПОНЯТТЯ ПОСТПРАВДИ У СУЧАСНОМУ НАУКОВОМУ
ДИСКУРСІ**

**ПОНЯТИЕ ПОСТПРАВДЫ В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ
ДИСКУРСЕ**

**THE POST-TRUTH CONCEPT IN THE CONTEMPORARY
SCIENTIFIC DISCOURSE**

Анотація. У статті проаналізовано визначення поняття «постправда» в українських і зарубіжних наукових і науково-популярних джерелах. З'ясовано, що у семантичному плані це поняття є доволі розмитим і найчастіше аналізується науковцями як соціокультурний і

політичний феномен епохи постмодернізму, або ж розглядається в межах пропагандистського і маніпулятивного сегменту сучасних медіа.

Ключові слова: поняття «постправа», феномен, «альтернативні факти», «альтернативна реальність», маніпулювання, популізм, постмодернізм.

Аннотація. В статті проаналізовано определение понятия "постправа" в украинских и зарубежных научных и научно-популярных работах. Выяснено, что в семантическом плане это понятие достаточно размыто и чаще всего анализируется учеными как социокультурный и политический феномен эпохи постмодернизма, или рассматривается в рамках пропагандистского и манипулятивного сегмента современных медиа.

Ключевые слова: понятие «постправа», феномен, «альтернативные факты», «альтернативная реальность», манипулирование, популизм, постмодернизм.

Summary. The article analyzes the definition of "post-truth" in Ukrainian and foreign scientific and popular science sources. Semantically, this concept turns out to be rather vague and is often analyzed by scholars as a sociocultural and political phenomenon of the postmodern era, or considered within the propagandistic and manipulative segment of modern media.

Key words: the concept of "post-truth", phenomenon, «alternative facts», «alternative reality», manipulation, populism, postmodernism.

Постановка проблеми. Поняття постправи увійшло до широкого наукового обігу достатньо недавно. Саме слово «постправа» вперше використав у 1992 р. американський драматург сербського походження С. Тесіч (S. Tesich) в есе «Уряд брехні». Активне ж зацікавлення науковцями

цим явищем пов'язують передусім із двома знаковими подіями 2016 року – «Брекзитом», референдумом про вихід Великобританії з Європейського Союзу, та обранням Дональда Трампа президентом США.

Редакція «Оксфордського словника» оголосила термін «постправа» (*англ. post-truth*) словом 2016 року і визначила це поняття як «обставини, за яких об'єктивні факти мають незначний вплив на формування суспільної думки порівняно з емоціями та особистими переконаннями» [9]. Основними рисами постправи є викривлення інформації у поєднанні з експлуатацією емоцій і суб'єктивних переконань. Апеляція до почуттів і емоцій має вирішальне значення в процесі подачі інформації, коли усталені стереотипи, упередження і міфи перемагають факти об'єктивної реальності. Деякі дослідники вважають, що це наслідок інформаційного перенасичення. Коли інформації стає так багато, що не вистачає часу і ресурсів її перевірити і осмислювати, люди починають відбирати ту правду, яка близька їм емоційно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років світова наукова спільнота, занепокоєна поширенням описаного явища, намагається всебічно його осмислити і проаналізувати. Серед досліджень зарубіжних учених у цьому напрямі потрібно виокремити праці К. Вілбера [4], Р. Кейса [5], Д. Левітіна [7], Л. Макінтайра [8], П. Померанцева [10], С. Чугрова [14], І. Шушпанової [15]. Явище постправи також стало предметом наукового інтересу українських дослідників, зокрема: Є. Бистрицького [1], О. Висоцького [2], Ю. Візниць [3], Є. Ланюка [6], Г. Почепцова [11], Н. Саноцької [12], А. Чантурії [13] та ін.

Метою статті є аналіз поглядів зарубіжних і українських учених щодо визначення поняття «постправа».

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «постправа» останніми роками є одним із найпопулярніших. Його використовують для позначення нового стану сучасного інформаційного суспільства.

Вважається, що активному поширенню постправди посприяли декілька факторів: інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, збільшення кількості каналів отримання інформації, розквіт соціальних мереж, а також світовий тренд на посилення популізму в політичному процесі, стереотипізація і міфологізація масової свідомості.

Більшість науковців визначають постправду як багатоаспектне поняття. Розглядають його дослідники залежно від сфери своїх наукових інтересів у декількох теоретико-методологічних вимірах: субстанціональному (філософи), соціально-політичному (політологи, соціологи), інформаційно-комунікаційному (медіадослідники, журналістикознавці) й ін.

Оглядаючи різні трактування поняття постправди, можна висувати, що його описи доволі суперечливі і багатозначні.

У різноманітних інтерпретаціях змісту терміну «постправда» можна виокремити, зокрема, два підходи. Поняття постправди розглядається науковцями як специфічний соціокультурний і політичний феномен, який виник в еру «постмодерну» в умовах глобалізаційних комунікаційних процесів. Також постправда описується як пропагандистська технологія конструювання за допомогою медіа штучного порядку денного або ж як маніпулятивний інструмент формування суспільної думки і свідомості.

Російська дослідниця І. Шушпанова вважає, що постправда як феномен сучасної політичної культури є соціально-політичним явищем, яке базується на навмисних діях зі створення, поширення і донесення до суспільства недостовірної інформації, яка повністю чи частково не відповідає дійсності, за допомогою інтенсивного впливу на емоції і особисті переконання громадян, ігноруючи незручні факти і оцінки з метою формування необхідної суспільної думки [15, с. 97].

Однак тлумачення явища постправди лише через опис процесу створення і тиражування фейків дещо спрощує і звужує суть поняття. Як

вважає український науковець Ю. Візниця, «явище постправди не обмежується циркуляцією недостовірної або недобросовісної інформації, формуванням довіри чи недовіри споживачів до джерел інформації, а вміщує в себе особливості створення тієї чи іншої інформації, її сприйняття та існування в комунікаційному просторі...» [3, с. 98].

Російський дослідник С. Чугров зазначає, що постправду відрізняє від давно відомих і добре вивчених понять «фейку» і «вкиду» низка чинників: виникнення терміну «постправда» не в соціокультурному, а в суто політичному дискурсі; визначення постправди як породження віртуального середовища, в якому визначальну роль зіграли інтернет і соціальні мережі, взяті на озброєння політиками і бізнесом; вирізнення редукації і зникнення смислів внаслідок контекстної стандартизації політичного дискурсу як одних із центральних якостей постправди [14, с. 45]. Загалом С. Чугров визначає постправду як певне квазіреальне середовище, що найбільш сприятливе для продукування «псевдоновин», за поширення яких не передбачено жодних санкцій. Науковець зазначає, що «Постправда – це постмодерністська девіація, деформований і стереотипізований стан свідомості, в якому стереотипи вже відірвались від реальних образів... Постправда – це те, що виникає, якщо люди ігнорують факти, а правда вже не відіграє суттєвої ролі, поступаючись популістській риторичі...» [14, с. 46].

Таким чином, постправда позначає епоху розвитку суспільства, коли правда перестає бути принципово важливою. Американський науковець Л. Макінтайр вважає, що префікс «пост» у слові «постправда» означає не те, що ми перебуваємо в ситуації «після» правди в часовому вимірі, а те, що правду витіснили, вона стала непотрібною [8, с. 22].

Серед основних чинників розвитку феномену постправди дослідник Л. Макінтайр виокремлює такі:

- Науковий деніанізм. Маніпулятивне заперечення наукових фактів, наприклад, про еволюцію, вакцинацію, зв'язок між курінням і раком, вплив людської діяльності на зміну клімату.
- Занепад традиційних медіа. Виникнення інформресурсів, зокрема таких, як телеканали Fox News та MSNBC, із заангажованими позиціями і подачею тенденційних новин. Л. Макінтайр так описує цю ситуацію: «Після появи 1996 року «новинних» шоу і їхнього дальшого розквіту на цих телеканалах багато традиційних медіа вжахнулися. Вони не хотіли, щоб їхню продукцію плутали з отаким! Отож і кабельні телеканали, і CNN, і «престижна» паперова преса спробували відрізнитися від цих шоу, зробивши наголос на «об'єктивності»... Мантра об'єктивності втілилася в рішенні давати «однаковий час» двом сторонам і в рефлексі «висвітлювати обидві сторони історії» навіть у фактологічних питаннях» [8, с. 80-81]. Таким чином, представляючи протилежну, часом просто брехливу, позицію до чогось, що є правдою, авторитетні медіа долучилися до поширення «альтернативних фактів» і конструювання «альтернативної реальності».
- Розквіт соцмереж. Саме масове користування соцмережами створило сприятливі умови для поширення у великій кількості фейкового контенту. Кожна людина отримала можливість транслювати свої думки і знаходити однодумців, постити на своїй сторінці те, що вважає за потрібне. Якщо редакції, принаймні, якісних, медіа фільтрують інформацію на предмет її достовірності, то у звичайного користувача соцмережами такий фільтр на виході інформації, як правило, відсутній. Контент у інтернеті є, як то кажуть, на всі смаки. Кожна людина може обирати той, який їй до вподоби. Наслідком цього є відома проблема «інформаційної бульбашки», коли людина вибудовує навколо себе інформаційну реальність, у якій їй комфортно

перебувати. Бажання людини відмежуватися від альтернативних поглядів і споживати лише ту інформацію, яка відповідає її особистим переконанням, пояснюється певними когнітивні спрощеннями, зокрема підтверджувальним упередженням (схильність людини надавати більшої ваги тій інформації, яка підтверджує її попередні уявлення) і мотивованим судженням (схильність шукати таку інформацію, яка підтверджує те, у що вірить людина).

- Постмодерністський релятивізм із методологію заперечення існування об'єктивної істини. Л. Макінтайр вважає, що певна провина за становлення постправди лежить на представниках саме цієї течії, особливо за поширення ними ідеї про те, що наука не має монополії на правду [8].

Український науковець Є. Ланюк, розмірковуючи над явищем постправди, проводить паралель між Середньовіччям і сьогоденням. Він пише: «Сьогодні, по суті, розпочинається поворот до неосередньовіччя, коли символічний світ – світ, який ми бачимо на моніторах чи телеекранах – стає чимось реальнішим, ніж емпіричний світ фактів. Так само, як в епоху Середньовіччя людина вірила у те, що відьми збираються на шабаш у Вальпургієву ніч, що ліси, ріки і озера заселені казковими істотами – гномами, ельфами, єдинорогами і кентаврами, – які для неї були цілком реальними істотами, тепер побутує віра у не менш казкові речі: наприклад, у розіп'ятого хлопчика в Слов'янську чи український винищувач, який збив малайзійський «Боїнг» [6]. Таким чином, підсумовує дослідник, нині, як і в епоху Середньовіччя, об'єктивні факти дійсності стають неважливими і несуттєвими у формуванні поглядів і переконань людей.

В епоху постправди масова людина, як правило, характеризується як така, що має досить скромні інтелектуальні здібності, не здатна до глибокого аналізу і об'єктивного сприйняття дійсності. Також така людина по-споживацьки ставиться до інших, стереотипно мислить, має низький

рівень соціальної відповідальності. Неспроможність критично осмислювати реальність призводить до того, що людина маси потребує готових інтерпретацій і оцінок, ефективних моделей поведінки. Усе це масова культура через різні канали комунікації доносить до аудиторії, як правило, за допомогою стереотипів, кліше і шаблонів. У свідомості людей виникає спрощений, стереотипізований образ світу. А це у свою чергу є благодатним ґрунтом для маніпулювання масовою свідомістю з боку зацікавлених соціальних груп і політичних сил [13].

У політичній сфері постправду пов’язують передусім із популізмом – певним «заграванням» політиків із електоратом, маніпулюванням популярними в народі цінностями і переконаннями, апелюванням до простоти пропонованих рішень складних проблем.

Український учений О. Висоцький вважає, що постправда виступає також видом політейнменту – розважальної політики, що є результатом медіатизації і професіоналізації політики. Науковець зазначає, що «...передумовами успішності технології політейнменту є антропологічні та поведінкові особливості представників інформаційного суспільства... До поведінкових передумов відноситься політична участь і характер поведінки залежно від настанов і стереотипів, які формуються не в результаті серйозних роздумів із політичних питань, а внаслідок впливу позитивних чи негативних емоцій, закріплених у свідомості індивідів у персоналізованій формі. Виходячи з цього, технологія політейнменту, що безпосередньо працює на емоційному рівні сприйняття, є одним із найбільш ефективних засобів формування громадської думки як на рівні уявлень, переконань, настанов, так і на рівні цінностей та стереотипів» [2, с. 131-132]. Таким чином, на думку дослідника, постправда органічно вплелася в структуру політейнменту як один із його технологічних інструментів і як засіб створення симулятивного світу політики.

Феномен постправди, як наголошують дослідники, пов'язаний також із ідеєю симулякра. Використання ж симулякрів для опису дійсності призводить до створення в суспільства «квазікартини реального світу», яка складається з «альтернативних фактів» і альтернативного інтерпретування подій і явищ [2; 13].

Отже, ключовими чинниками, які лежать в основі явища постправди, є: девальвація довіри до державних інститутів; суттєве зниження рівня довіри до якісних традиційних медіа; значне збільшення кількості джерел інформації, перевірити достовірність яких практично неможливо; розквіт соцмереж, які здебільшого фрагментують і поляризують публічний дискурс; використання пропагандистами різних маніпулятивних технік, зокрема таких, як тенденційний добір фактів, які підтверджують потрібну позицію, і цілковите заперечення чи ігнорування протилежних фактів; швидке поширення фейкових новин у соцмережах; розвиток блогерства і громадянської журналістики, які поступаються професійній журналістиці в об'єктивності висвітлення подій і перевірці фактів; медіатизація і емоціоналізація політики, формування здебільшого популістського політичного порядку денного; переважно емоційне сприйняття інформації масовою аудиторією на противагу аналітичному розумінню дійсності; міфологізація свідомості і панування стереотипів в умовах виняткової інтенсивності інформаційних потоків; ріст ірраціональності; збільшення числа прихильників різних конспірологічних ідей (на кшталт теорій про те, що Земля пласка, світом правлять рептилоїди, а усе людство планують «чипізувати» шляхом вакцинації); поширення постмодернізму, для якого характерне заперечення можливості об'єктивного пізнання світу.

Висновки. Поняття постправди (post-truth) останніми роками стало предметом аналізу в багатьох зарубіжних і українських наукових і науково-популярних дослідженнях.

Аналізуючи зміст поняття постправди, ми переконалися, що воно розглядається науковцями в різних контекстах. У широкому розумінні – як соціокультурний і політичний феномен, що виник в еру «постмодерну» і охоплює весь комплекс нових явищ у сфері комунікацій. У більш вузькому трактуванні поняття постправди визначається як маніпулятивна технологія, для якої характерні апелювання до почуттів і емоцій людини з метою формування певної картини світу, ігнорування фактів, які не вписуються в потрібну концепцію, використання фейків, конструювання «альтернативної реальності».

Література

1. Бистрицький Є. Екзистенційна істина і постправда. Філософська думка. 2018. № 5. С. 54-71. URL: <https://bystrytsky.org/existen18.htm> (дата звернення: 20.11.2021).
2. Висоцький О.Ю. Постправда: концептуальні та праксеологічні виміри. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2018. Том 21. № 10. С. 128-133.
3. Візниця Ю.В. Проблеми дослідження феномену «постправда» в медіакомунікаційному просторі. Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2019. Вип. 83. С. 93-101.
4. Вілбер К. Трамп і епоха постправди / пер. з англ. М. Климчука. Львів: Видавництво Terra Incognita. 2019. 136 с.
5. Keyes R. The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life. New York: St. Martin's Press, 2004. 312 p.
6. Ланюк Є. Постправда як чинник симулятивної деконструкції соціальнополітичного і культурного порядку в інформаційному суспільстві. URL: <https://zbruc.eu/node/64267> (дата звернення: 23.11.2021).

7. Левитин Д. Путеводитель по лжи. Критическое мышление в эпоху постправды. Москва: Манн, Иванов и Фербер. 2017. 272 с.
8. Макінтайр Л. Постправда / пер. з англ. Р. Свято. Київ: ArtHuss, 2021. 208 с.
9. Oxford Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (дата звернення 22.11.2021).
10. Померанцев П. Після правди. Чому в сучасному світі брехня політиків не має значення. URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69410/> (дата звернення 22.11.2021).
11. Почепцов Г. Постправда як новий виток розвитку цивілізації. URL: <https://uatri-bune.com/postpravda-jak-novij-vitok-rozvitku-civilizacii/> (дата звернення: 23.11.2021).
12. Саноцька Н.Я. Контури постправди в інформаційному суспільстві. Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал. 2017. Вип. 20. С. 108-111. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11467/Sanotska%20N%20Ya.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення 23.11.2021).
13. Чантурія А.В. Постправда та масова свідомість. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. 2018. № 9 (323). С. 4-14. URL: http://www.ostrovok.lg.ua/sites/default/files/visnik_gruden_2018_fin_v2-konvertirovan.pdf (дата звернення 23.11.2021).
14. Чугров С.В. Post-truth: трансформація політичної реальності или саморазрушение либеральной демократии? Полис. Политические исследования. 2017. № 2. С. 42-59.
15. Шушпанова И. С. «Постправда» в социальной реальности: риски и угрозы. Социологические исследования. 2018. № 12. С. 94-104. URL: http://socis.isras.ru/files/File/2018/2018_12/Shushpanova.pdf (дата звернення 24.11.2021).

References

1. Bystryts'kyy Ye. Ekzystentsiyna istyna i postpravda. *Filosofs'ka dumka*. 2018. # 5. pp. 54-71. URL: <https://bystrytsky.org/existen18.htm> (data zvernennya: 20.11.2021).
2. Vysots'kyy O.Yu. Postpravda: kontseptual'ni ta prakseolohichni vymiry. *Naukovo-teoretychnyy al'manakh «Hrani»*. 2018. Tom 21. # 10. pp. 128-133.
3. Viznytsya Yu.V. Problemy doslidzhennya fenomenu «postpravda» v mediakomunikatsiynomu prostori. *Sotsial'ni tekhnolohiyi: aktual'ni problemy teorii ta praktyky*. 2019. Vyp. 83. pp. 93-101.
4. Vilber K. Tramp i epokha postpravdy / per. z anhl. M. Klymchuka. L'viv: Vydavnytstvo Terra Incognita. 2019. 136 p.
5. Keyes R. *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Martin's Press, 2004. 312 p.
6. Lanyuk Ye. Postpravda yak chynnyk symulyatyvnoyi dekonstruktsiyi sotsial'nopolitychnoho i kul'turnoho poryadku v informatsiynomu suspil'stvi. URL: <https://zbruc.eu/node/64267> (data zvernennya: 23.11.2021).
7. Levitin D. *Putevoditel po lzhi. Kriticheskoe myshlenie v epohu postpravdyi*. Moskva: Mann, Ivanov i Ferber. 2017. 272 p.
8. Makintayr L. *Postpravda* / per. z anhl. R.Svyato. Kyiv: ArtHuss, 2021. 208 p.
9. Oxford Dictionary. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> (data zvernennya 22.11.2021).
10. Pomerantsev P. Pislya pravdy. Chomu v suchasnomu sviti brekhnya politykiv ne maye znachennya. URL: <http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/69410/> (data zvernennya 22.11.2021).

11. Pocheptsov H. Postpravda yak novyy vyток rozvytku tsyvilizatsiyi. URL: <https://uatri-bune.com/postpravda-jak-novij-vitok-rozvitku-civilizacii/> (data zvernennya: 23.11.2021).
12. Sanots'ka N.Ya. Kontury postpravdy v informatsiynomu suspil'stvi. Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi: Naukovo-praktychnyy zhurnal. 2017. Vyp. 20. pp. 108-111. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/11467/Sanotska%20N%20Ya.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data zvernennya 23.11.2021).
13. Chanturiya A.V. Postpravda ta masova svidomist'. Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Sotsiolohichni nauky. 2018. # 9 (323). pp. 4-14. URL: http://www.ostrovok.lg.ua/sites/default/files/visnik_gruden_2018_fin_v2-konvertirovan.pdf (data zvernennya 23.11.2021).
14. Chugrov S.V. Post-truth: transformatsiya politicheskoy realnosti ili samorazrushenie liberalnoy demokratii? Polis. Politicheskie issledovaniya. 2017. # 2. pp. 42-59.
15. Shushpanova I. S. «Postpravda» v sotsialnoy realnosti: riski i ugrozyi. Sotsiologicheskie issledovaniya. 2018. # 12. pp. 94-104. URL: http://socis.isras.ru/files/File/2018/2018_12/Shushpanova.pdf (data zvernennja 24.11.2021).